

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Serikbaeva A.S. Q.Paxratdinov hám G.Abishovtín «Qaraqalpaqstan toponimler sózligi» miynetindegi antropotoponimlerge analiz // «O'zbekiston olimlari ayollarining mamlakat taraqqiyotiga qo'shayotgan hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 1241–1244. – DOI: <https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910254>

Q.PAXRATDINOV HÁM G.ABISHOVTIÍN «QARAQALPAQSTAN TOPONIMLER SÓZLIGI» MIYNETINDEGI ANTROPOTOPONIMLERGE ANALIZ

Serikbaeva A.S.

Qazaq tili hám ádebyatı kafedrası baslıǵı, PhD.

akmaralsaxratdin@gmail.com

Annotaciya: Maqalada Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵındaǵı jer-suw atamalarınń qalıplesiwi menen lingvistikalıq ózgeshelikleri qarastırıladı. Izertlewdiń obyektisi Q.Paxratdinov hám G.Abishovtín «Qaraqalpaqstan toponimler sózligi» miynetinde jıynalǵan materiallar alındı. Izertlew dawamında adam atlarınan jasalǵan toponimlerge, yaǵnıy antropotoponimlerge, antropooykonimler, antropogidronimler, antropooronimler iretinde klassifikaciyalandı. Sonıń menen birge, dromonim hám laqap ismler tiykarında qalıplesken toponimlerge analiz jasaldı.

Gilt sózler: toponim, toponimika, antropotoponim, antropooykonim, antropogidronim, antropooronim, dromonim.

Qay jerdiń bolsın jer-suw atamaları ata-babadan qalǵan miyras ekeni belgili. Ilimde jer-suw atamaları toponim dep ataladı. Qaraqalpaq tilindegi toponimika máselesi menen shuǵıllanıp júrgen ilimpazlar: Q.Paxratdinov, G.Mambetova, G.Abishov, M.Qurbanov, A.Esemuratov, A.Serikbaeva hám t.b. Olar ózleri izertlegen aymaqtaǵı toponimlerge analiz islep, toplastırǵan.

Toponimlerdiń analizinde olardıń qalıplesiwine tásir etken faktorlardı anıqlawǵa boladı. Máselen, tariyxı, ornalasıwı, tábiyatı jer-suw atamalarınń yaǵnıy toponimlerdiń qalıplesiwine tásiiri oǵada úlken. Jer-suw atamaları – xalqımızdıń etnomádeniy qubılısların izertlewshi dárek kózi.

Elimiz ǵárezsizlikke eriskennen keyin, milliy ózligimizdi anlaw, biybaha qádiriyatlarımızdı tiklew, jańa geografiyalıq obyektlerdi milliy ideyamız hám tilimiz nızamlılıqlarına sáykes ataw múmkinshiligi payda boldı. Qaraqalpaqstandaǵı hár bir toponimdi úyrenip shıǵıw, toponimikalıq materiallardı toplaw, tártipke salıw, túsindiriw, milliy-mádeniy tiykarların anıqlaw áhmiyetli wazıypa bolıp esaplanadı.

Biz maqalada Q.Paxratdinov hám G.Abishovtín «Qaraqalpaqstan toponimler sózligi» miynetin izertlewdi maqset etkenbiz. Bul miynetegi Qaraqalpaqstan Respublikası boyınsha jıynalǵan toponimlerdi mánisi jaǵınan birneshe toparlarǵa bólip analizlewge boladı. Analizlew arqalı toponimlerdiń mádeniy ómirdiń qaysı tarawında kóbirek, qaysı tarawında azıraq qollanıwı, onıń tariyxıy-lingvistikalıq motivin anıqlastırwǵa imkaniyat beredi. Olardı klassifikaciyalaw arqalı dáreklerdiń ózimizge kerekligin bólip alıp, tillik siypatın, mánisin anıqlastıra alamız. Jer-suw atamaların klassifikaciyalaw – til bilimindegi baslı

«O'zbekiston olimlari ayollarining mamlakat taraqqiyotiga qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

máselelerdiń biri. Olardı mánisi, xızmeti, temasına qaray birneshe toparlarga bólemiz.

Antroponimler toponimler sistemasına ótip, ózi atalıp atırǵan geografiyalıq obyektı basqa geografiyalıq objektlerden ajıratıwshı atribut wazıypasın atqaradı. Bunda adam hám obyekt qatnası áhmiyetli rol oynaydı.

Adam atlarınıń, yaǵnıy antroponimlerdiń geografiyalıq atamaǵa aylanıwı keń tarqalǵan lingvistikalıq qubılıs esaplanadı. Antroponimlerdiń toponimlerge aylanıwı, álbette hár túrli ekstralingvistikalıq faktorlar tiykarında payda boladı. Eń dáslep bul eki sistemaniń (antroponimika hám toponimika) bir-biri menen bolǵan jaqın baylanısınan, olardıń xarakterinen kelip shıǵadı. Antroponimler de toponimler sıyaqlı tek objektlerdi (keń mánide) bir-birinen ajıratatuǵın sociallıq-lingvistikalıq belgi ǵana emes, al olar adamlardıń etnikalıq belgisi, milliy ózgesheligi, jámiyetlik-siyasiy kózqarasların da kórsetiwshı belgi bolıp tabıladı [1]. Sol sebepli de olar arasındǵı ózara baylanıs júdá erteden baslanǵan. Kóplegen adam atlarınıń geografiyalıq atamaǵa yamasa geografiyalıq atamalıardıń adam atlarına aylanıwı usı faktor menen túsindirilgen.

Qaraqalpaqstan Respublikasında ataqlı shayır, mámleketlik ǵayratkerler, ilimpazlar isimlerin máńgilestiriw maqsetinde, olardıń húrmetine awıl atamaları qoyılǵan. Mısalı, shayır, oyshıl Áliysher Nawayınıń húrmetine *Nawayı awılı*, shayır-aǵartıwshı Furqattıń húrmetine *Furqat awılı*, *Beruniy awılı* ilimpaz-enciklopedist Abu Rayxan Beruniydiń húrmetine, mámleketlik ǵayratker Mirza Uluǵbektiń húrmetine *Uluǵbek awılı*, Qaraqalpaq ádebiyatınıń klassigi Berdaq Ǵarǵabay ulınıń húrmetine *Berdag*, shayır Ájiniyaz Qosıbay ulınıń húrmetine *Ájiniyaz awılı*, shayır I.Yusupov húrmetine *Ibrayım Yusupov awılı*, mámleketlik ǵayratker A.Dosnazarov húrmetine *Allayar Dosnazarov awılı*, qaraqalpaq ádebiyatınıń klassigi Kúnxoja Ibrayım ulınıń húrmetine *Kúnxoja elatı*, shayır T.Qabulov húrmetine *Tolıbay Qabulov awılı*, belgili tariyxıy tulǵa Aydos biydiń húrmetine *Aydosqala*, qazaqtıń shayırları Abay Qunanbaevtıń húrmetine *Abay awılı* hám Jambıl Jabaevtıń ismine baylanışlı *Jambıl awılı*, túrkmen shayırları Maqtımqulı húrmetine *Maqtımqulı awılları* hám t.b. [2].

Sózliktegi toponimlerdiń úlken bólegin adam atlarınan jasalǵan toponimler quraydı. Olardı qanday obyektı bildiriwine qaray tómendegidey toparlarga bóliwge boladı:

1. Antropooykonimler.
2. Antropogidronimler.
3. Antropooronimler.

1. Antropooykonimler, yaǵnıy adam atları menen atalatuǵın awıl atları: *Aydosqala*, *Abdulla Qahhar*, *Aǵıtay Ádilov awılı*, *Aymuxammed awılı*, *Aytjan awılı*, *Ayap awılı*, *Ádil awılı*, *Ájiniyaz awılı*, *Áliy awılı*, *Bazarbay awılı*, *Bayram awılı*, *Ǵanıybay awılı*, *Dáribay awılı*, *Dáwqara awılı*, *Erejep awılı*, *Esemurat awılı*, *Jaqsım awılı*, *Jaqip awılı*, *Járimbet awılı*, *Zayırawıl*, *Ibrayım Yusupov awılı*, *Kamal awılı*, *Qayıp awılı*, *Qalbay awılı*, *Qalmen awılı*, *Qalmurat awılı*, *Qarlıbay awılı*, *Maqtımqulı awılı*, *Mamıt awılı*, *Mádet awılı*, *Nazar ata awılı*, *Nazarxan elatı*, *Nawayı*, *Nurlan awılı*, *Nurimbay awılı*, *Ońǵar awılı*, *Ońdash awılı*, *Orazbay awılı*, *Ospan awılı*, *Ómirzaq awılı*, *Ótegen awılı*, *Palwanbay awılı*, *Pirjan Qalmuratov*

awılı, Ráwshan, Rejep awılı, Remet awılı, Sabır Kamalov awılı, Sadıq awılı, Sayman awıl, Sarshaniń awılı, Seypil awılı, Taǵan awılı, Tájek awılı, Tolıbay awılı, Tórebek awılı, Turman awılı, Tursinbay Echanov awılı, Úbbi awılı, Furqat awılı, Xojamet awılı, Xojanawıl, Hamiydulla awılı, Hikmet awılı, Shamambet awılı, Yaqıp awılı hám t.b. [2].

2. Antropogidronimler, yaǵnıy adam atlarinan payda bolǵan suw obyektleri atları. Qaraqalpaqstan Respublikası toponimiyasında *arna, jap, kanal, kól, ózek, salma, say, qudıq, bulaq, shúńgil, bógetti* bildiretuǵın antropogidronimler kóplep ushırasadı. Atap kórsetsek, *Abdullasalma, Amangúljap, Amaniyazjap, Amansaǵa, Arzimbetkól, Asanjap, Atabayjap, Atamuratbóget, Ayapsalma, Ádembetkól, Ábdibulaq, Ábdirashid kóli, Ábishtiń qudıǵı, Áytenbulaq, Áseptiń aydını, Álimbetshúńgil, Bazarqudıq, Baltabayjap, Baltashoy, Bákirjarǵan, Biymaqanbulaq, Ğaniykól, Dawılbayózek, Dálekekól, Dosshanquyı, Jaqsımbayjap, Jiyeńbayózek, Jumabay Arǵınbaev arnası, Kárimózek, Qaypanjap, Qarakózsay, Qoblan kanalı, Qudiyarkól, Mamıyózek, Maralsay, Mátenózek, Máwlenjılǵa, Múytenbóget, Nazarkól, Narbayjap, Nádirsay, Nurmuxammedov arnası, Opakól, Ospankól, Óskinbayjap, Palmansay, Pátullaev nasosjap, Raymasalma, Sarmanjap, Tájekjap, Temirbeksalma, Uzaqbaykól, Úlpetshúńgil, Xojanjap, Hamdullajap, Shamuratjap, Shomankól, Íqlasjap, Ílaykól hám t.b. [2].*

3. Antropooronimler, yaǵnıy adam atlarinan payda bolǵan *taw, tóbe, tóbeshik, biyiklik, dóń atları: Abilla jalǵızqum, Aybosınqum, Amandaniń qumı, Apiyandiqum, Bayniyazqum, Barlıqbayshıń, Baykequm, Begistiń qumı, Bekbayqum, Bozǵulshıń tawı, Boqayqum, Dármentaw, Dáwekequm, Donshaqum, Esbergenqum, Allanazarqum, Eshimbetqum, Jumabekqum, Jumaǵulqum, Qonarbaytóbe, Lawzanqum, Manatayqumı, Maraltóbe, Marjantóbe, Nurmanniń tóbesi, Orınbasarqum, Sarmanqum, Sırmanqum, Úrgenishbaytóbe, Xojabergen tawı hám t.b. [2].*

Dromonimler – jol qatnaslarınıń geografıyalıq atamaları. N.V.Podolskayanıń pikirinshe, dromonimler “kólik jolların: jer ústi, suw, jer astındaǵı, hawa jolların” bildiredi [3;57]. Mısalı, *Aydosjol, Qazınıń jolı, Naǵıydıń jolı, Baqbergen burılma.*

Sózlikte Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵında laqaplardan payda bolǵan toponimler de ushırasadı. Máselen, toponimlerdiń laqaplar tiykarında júzege keliwin toponimiyaǵa tán ózgeshelik sıpatında bahalawǵa boladı. Mısalı: *Begalı beder, Geroyjer, Alǵash qaraqshı, Kóse awılı, Kóseniń jurtı.*

Qaraqalpaq xalqınıń ásirdeń ásirge jalǵasıp kiyatırǵan bay miyraslarınıń bir bólegi bolǵan jer-suw atamaları – atadan balaǵa, áwladtan áwladqa jetip, keyingi buwınlarǵa miyras bolıp otırǵan úlken baylıǵımız.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Доспанов О., Қәлендеров М., Доспанова Е., Қәлендерова Г. Қарақалпақ исимлери. Нөкис, 1994; Шәмшетов Ж. Исмиңиздиң мәнисин билесиз бе? Нөкис, 1997; Сайымбетов О. Қарақалпақ тилиндеги меншикли адам атлары. Нөкис, 2000; Әлниязова Г. Қарақалпақ исмлери. Нөкис, 2003; Доспанов О., Доспанова Д. Исмиңиздиң сыры неде? Нөкис, 2009; Сайымбетов О., Доспанов О., Сайымбетова Н. Қарақалпақ әдебияты классик шайырлары шығармалары тилиндеги антропонимлер сөзлиги. Нөкис, 2013; Әбдиназимов Ш., Даниярова З. Қарақалпақ фольклорындағы адам атлары. Нөкис, 2016; Пахратдинов Қ.,

- Өтемисов А. Қарақалпақ адам атлары сөзлиги. Нөкис, 2021; Пахратдинов Қ., Ержанова Д. Қарақалпақ адам атларының түсіндірме сөзлиги. Нөкис, 2022.
2. Paxratdinov Q., Abishov G. Qaraqalpaqstan toponimlar sózligi. Nókis, 2025.
 3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва, 1988.